

דרך החזרה

ראיף זרייק

נצרת

בהתחלה, הדרך חזרה מירושלים היתה שקופה. שקופה לחלוטין. חסרת משמעות. היום, לאחר שנים אחדות של מגורים בירושלים, הדרך חזרה לחיפה נראית פתאום אחרת. עצובה, עמוסת משמעויות וגם יותר ריקה.

ההתחלה, היתה ברורה. המעבר מן הכפר הגלילי לירושלים היה צעד מובן מאליו: מצטיינים הולכים לירושלים, לאוניברסיטה העברית. וכך החלו להם אותם בְּקָרִי יום ראשון. תחת עומס מזוודות הייתי עושה את הדרך מהכפר לחיפה; ומשם לירושלים, באוטובוס, בקו הישיר. הדרך המובילה לירושלים היתה שקופה, היא לא עניינה אותי כלל. לא, זה לא היה ניכור, רק חוסר עניין. הדרך פשוט לא עניינה. הייתי רואה-לא-רואה. המקום היחיד, שעברתי לידו בתחושה דומה ל"הייתי כאן", היה מכון וינגייט (אז בכלל עוד לא ידעתי מי זה וינגייט), שם עשיתי בנעוריי ימים ולילות, באימוני נבחרת הנוער של ישראל בכדורעף.

אבל ירושלים ככלל נראתה לי רחוקה, רחוקה מאוד מחיפה. חלל גדול מפריד בין שני המקומות, בין חיפה לירושלים. ירושלים היתה בעיני אי, והנסיעה דמתה להפלגה על סיפון אונייה. מסע בתוך ים, ים של לא-מקום. ירושלים האי היתה מקום איכותי, מקום שונה מהמקום שלפניו ואשר לא מקיים אֶתוֹ שום רצף. כי המקום התחיל בירושלים. לפני כן היה משהו אחר. ימי הראשון הללו היו לי כימי מפגש. משהו כך מתחבר למשהו אחר. חדרות חיפוש וסקרנות ליוותה את הדרך לשם, מעין ציפייה למפגש אינטימי מרגש.

היום הדרך חזרה לחיפה נראית אחרת.

המעבר ההוא לירושלים, כך נראה לי, כלל בחובו כמה מעברים בבת אחת. המעבר האחד היה מן הכפר אל העיר, העיר שבה תפתח תודעתי הפוליטית והלאומית, ובה יתפתחו נעוריי היפים. זה היה מקום ההתנתקות מן ההורים, אבל מעל לכל היה זה מעבר אל מעבר למקום הנורמלי. ירושלים לא היתה המשך של תל-אביב. היא היתה מעבר לה.

בירושלים, עיר הגבולות והסתירות החדות, היינו אנו, הסטודנטים

הערכים באוניברסיטה העברית — האוניברסיטה הבנויה ממש על הגבול, גבול הכוח הישראלי ב־1948 — עורכים את הטקסים האופייניים והידועים: ביקורים עצלניים בסמטאות העיר העתיקה, ישיבה חסרת פשר על מדרגות באב אלעמוד. והיו המראות הטורדים של חיילי משמר הגבול המתעמרים בנשים פלסטיניות, שמכרו פטרוזיליה ונענע "ללא רשיון" בכניסה לשוק. והיו הצעקות החוזרות ונשנות של החיילים, שדרשו בתוקף מצעירים מקומיים להציג תעודת זהות (זהות. עד היום לא ברור לי למי באמת יש בעיית זהות).

המשכו של הטקס הזה היה הליכה אטית עוד יותר לכיוון סלאח אלדין; הליכה שהיתה מסע, מסע קניות של שלל אביזרים זולים ומיותרים. כעבור שנים גילינו את המשכו של רחוב סלאח אלדין — את תיאטרון אלחכואתא, את מועדוני האינטלקטואלים הערכים ואת משרדי העיתונים. ומדי פעם אף הרשינו לעצמנו להציץ (רק להציץ) אל תוך האמריקן קלוני.

ירושלים סחפה אותנו עם ריח שוקיה ועם מראה פניהן של התיירות מכל קצות תבל. המסעדות, שלל העיתונים בדוכנים, התיאטרון — הכל סחף אותנו אל תוכה. הוקסמנו. ותמיד היתה משחקת את העיר המפתה, הבלתי מושגת. אבל אי־מושגותה לא גרמה לנו להרפות מן הניסיון המתמיד להיות חלק ממנה, לאחר שנהפכה לחלק מאתנו.

ירושלים היתה המפגש הראשון שלי עם "עיר", עם מרחב עירוני פתוח, ועם ה"אני". היה זה גם המפגש הראשון האמיתי שלי עם הלאומיות והמודרניות.

אלא שהעיר הראשונה "שלי" היתה כבושה.

המפגש עם העיר, עם החירות, עם האינדיבידואליזם, היה מהול במפגש עם הכיבוש והדיכוי ועם תרבות הכוח. החלומות נולדו מן הגבול; מן המקום שבו העיר, והחירות, והאינדיבידואליזם, נתקלו בקיר של הכיבוש.

במערב העיר אין שום דבר שמזכיר את הכיבוש. אפשר לחיות שם שנים בלי לשמוע על קיומו. הוא מגיע במנת החדשות היומית, קרובה ורחוקה כמו מנת החדשות מקוסובו. הטלוויזיה מקרבת ומרחיקה. בשבילה אין קרוב ואין רחוק; בשבילה כל העולמות קרובים ורחוקים כאותה מידה. וכך, היא עצמה מופיעה כחלק מן העולם אבל גם כהצעה לחלל אלטרנטיבי.

במערב העיר אין מחסומים ואין מעצרים. עיר מודרנית מסודרת, "ירושלים של זהב". זאת עירם. לא דרושה גזענות גלויה כדי לחוש שזאת עירם. עתה תוכל לבחור בין האינטימיות החלקית של "עירך" לבין הזרות של עירם המודרנית. בשבילך, כיבוש לוקסוס (כי אתה בכל זאת אזרח).

הדרך חזרה לחיפה שונה לחלוטין. המקום מתמקם אחרת. עברו שש שנים, אתה כבר עורך־דין, ואתה מחפש "מקום". עד היום לא בחרת "מקום",

ועכשיו עליך "לבחור". ירושלים אינה יכולה לבלוע אותך בין מזרחה למערבה. אתה מתחיל לחשוב על "חזרה". לא לעבור אלא לחזור. בעברית, יהודים מתיישבים וערבים יושבים. בעברית, התנועה במרחב שמורה ליהודים. רק ליהודים, הסובייקטים הפועלים. ערבים, כמו הרים, יושבים. אתה מסתכל סביבך. לאן תעבור? לאן תחזור? הכפר מזמן לא כפר. ולך אין עיר.

אתה שוב באוטובוס, קו 940. הוא לוקח אותך חזרה מירושלים לחיפה, הוא ישיר, לא עוצר. חותך אותה ארץ ישנה עצמה — דרום-צפון, מזרח-מערב — אלא שהדרך שונה. מדוע אי-אפשר לעצור, לרדת, לבנות בית, לפתוח גן ילדים ולהשתייך (ליישוב קהילתי ערבי...)? מדוע אינך מסוגל למקם את עצמך בכל המרחבים הללו? מדוע הם מחוץ לגבול הדמיון שלך? מדוע השדות אינם מחכים לנוכחותך? מדוע אינך בתוכם ואינם בתוכך? לרגע מגיח זיכרון השקיפות — השקיפות שליוותה את המסע ההפוך; המסע הוא, הראשון, מחיפה לירושלים — וכנגדו עולה כעת תחושת ניכור עמוקה. האדישות כלפי המרחב נעלמת. במקומה נוצרים יחסים דינמיים של אדם עם מקום, יחסים של דחייה וקרבה.

אתה חוזר לחיפה. "אין כיבוש" בחיפה. מ-90 אלף תושבים ערבים נותרו 3,000. כיבוש הוא כמו ריקוד. מחייב שני צדדים. בשנים האחרונות, ב"תקופת החגים", נערכים בזארים בחיפה, שבוע של אותנטיות בוואדי ניסנאס. בוואדי ניסנאס אתה נוצרי. האשכנזים והמזרחים, האתיופים והרוסים נהפכים לישראלים. אפילו הנוצרים (מחבר העמים) נהפכים ליהודים. הערבים הפלסטינים הגרים בוואדי עשרות שנים, אם לא מאות, נהפכים לנוצרים ולמוסלמים.

כבר חמישים שנה, והוואדי אותו ואדי. מעין מקום שהוא שריד מן העבר אבל תפקידו להשכיח מקומות אחרים, שכבר אינם. ואדי ניסנאס כאליבי. חוסם את דרכך לעבר ואת דרכך לעתיד. מקום שעוצר את הזמן אחורה וקדימה. במשך חמישים שנה לא נבנתה שכונה ערבית חדשה בחיפה. האם תגור בשכונה יהודית מודרנית ללא עבר משלך? ואולי תכריז על "לאומיותך" בבית עלוב בוואדי?

עייף מחיפה אתה פונה לנצרת. ממשיך המסע לסימון עצמך על מפת המולדת.

קו 431 של אגד. אוטובוס אָטי ומשועמם. חותך את הארץ מן הים עד הימה. מחיפה לטבריה. להבדיל מקו 947 הישיר, 431 עוצר בכל הזדמנות בדרך. מתנהל בעצלתיים. הדרך, כמו כל הדרכים האחרות, עמוסת שלטים המסמנים מקומות שלא היכרת. אתה מזמן כבר לא מחפש שלטים עם שמותיהם של

כפרים שאתה מכיר. שלטים לחוד, מציאות לחוד, וזיכרון לחוד. באמצע הדרך, בנקודת חיבור אחת, בין יישובים קטנים וקיבוצים קטנים עוד יותר, יש קניון אמריקני גדול, מרכז מסחרי, מסעדות, תחנת דלק. קוראים לו "המפגש". המפגש תופר את היישובים הקטנטנים לאריג התיישבותי. עם צורה, נוכחות והגמוניה. והאוטובוס שלך ממשיך לנצרת.

תחנה מרכזית, נצרת. האוטובוס עוצר ממש על יד הכיכר שבעיתונות העברית קראו לה כשם החיבה "קרקע המריבה". קרקע המריבה רשומה על שם מדינת ישראל.

לגור בנצרת? נצרת אינה עיר. אין בה כתובות ולא מדרכות, ולא כיכרות, ולא בית קולנוע, ולא תיאטרון. "כיכר המריבה" כמעט נהפכה לכיכר של עיר, עד שהווקף אמר "היא שלי". מי יממש את הרצון הכללי של תושבי נצרת למרחב ציבורי משלהם? משטרת ישראל? בהעדר כוח ציבורי אין מקום ציבורי, ובהעדר מקום ציבורי אין כוח ציבורי. מרפסת של בית נותרה המרחב הציבורי היחיד.

ירושלים שינתה את משמעותו של המרחב שבינה לבין חיפה ובין חיפה לנצרת. המרחב נעשה רלוונטי. ירושלים נתנה צבע למה שמשתרע בין הערים. היא הפכה את שלושת המקומות לאחד. לרצף אחד. אבוד, לא שלי, אבל רצף. בירושלים מצאתי חלק קטן נוסף מתמונה קרועה. חלק שלא חיפשתי. וכשמצאתי, הוא השלים את החלקים שהיו בידי, את החלק של חיפה ואחר כך גם את החלק של נצרת. איחוד החלקים אפשר לי לראות בדמיוני את מה שנמצא ביניהם, וגם את מה שנגרע: את התמונה הקרועה של המקום שאיננו.